

RĂZBOIUL RECE ÎNAINTE ȘI DUPĂ '89

Doctrinile politicii internaționale în Războiul Rece (The doctrines of international politics during the Cold War)

Ana-Maria AMBROSĂ

Abstract. *During the four decades of the Cold War, the Eastern and the Western military-political blocks have developed manicheistic ideological projections to justify their antagonistic position. From a historical point of view, the first doctrine of this type belonged to Stalin who theorized on “the capitalist encirclement”. After 1945, it was the Americans turn to develop an anticommunist ideology – the Truman Doctrine (the containment policy). As a response to the western “containment” policy, the Soviets launched the Brezhnev Doctrine which was based on intervention and export of revolution. As The Helsinki Final Act did not result in a real improvement of the East-West relations, the USA reconsidered their policy regarding the Soviets, adopting the Reagan Doctrine (strategic initiative also known under the name of “Star War”). The crisis registered by the Soviet system determined Kremlin to abandon the expansionist projects at the end of the Gorbachev period. The end of the Cold War was ironically and symbolically accompanied by the sound of a famous Frank Sinatra song: “I Did It My Way”.*

Keywords: *Cold War, Truman Doctrine, Reagan Doctrine, Brezhnev Doctrine.*

Introducere

Epoca Războiului Rece este sintetic etichetată ca una a confruntării dintre capitalismul occidental (expresie a dreptei) și socialismul real sau comunismul sovietic (definit ca stângă în sensul tare al termenului). Totuși, sensurile atașate stângii și dreptei în epoca Războiului Rece nu ar putea fi pe deplin înțe-

lese dacă nu am apela, pe lângă explicațiile filosofico-ideologice, la un cadru de analiză din aria problematică a relațiilor internaționale. Așa cum remarcă Hans Morgenthau, expresiile ideologice ale luptei dintre blocurile istorice occidentale și răsăritean nu fac decât să mascheze *lupta pentru putere și sfere de influență în spațiul internațional:* ”Este un aspect caracteristic tuturor

tipurilor de politică, internă, dar și internațională, că deseori manifestările lor de bază nu apar așa cum sunt ele în realitate – manifestări ale luptei pentru putere. Mai curând, elementul puterii ca scop imediat este explicat și justificat în termeni etici, legali sau biologici. Cu alte cuvinte, adevărata natură a politicii internaționale este ascunsă de justificări ideologice și raționalizări”¹.

Dezvoltând perspectiva analitică circumscrisă teoriei relațiilor internaționale, vom arăta, în continuare, că ideologiile epocii bipolarismului postbelic, dincolo de suportul lor filosofic și doctrinar modern (liberalismul și socialismul revoluționar marxist-leninist), se concentrează în două constructe ”programatice” a căror logică internă s-a bazat pe maniheism, pe exacerbarea fricii și pe ideea acțiunii ”preventive”. În lumea occidentală, programul politic pe care l-am putea numi succint *doctrina anticomunistă* a debutat cu ”Telegrama lungă” (din 1946) a diplomatului american la Moscova George F. Kennan, adresată Secretarului de stat al SUA, James F. Byrnes; acest program s-a organizat instituțional prin ”doctrina Truman” (politica de *containment*, adică de ”îngrădire” a comunismului); a continuat cu obsesiva și păguboasa ”vânătoarea de comuniști” inițiată de senatorul McCarthy în anii ’50, pentru a ajunge în final la doctrina Reagan din anii ’80. De cealaltă parte a Cortinei de Fier, *ideologia anticapitalistă / antiamericană* s-a materializat succesiv în *doctrina*

stalinistă privind rolul URSS în victoria mondială a comunismului, apoi în *doctrina Brejnev*.

”Telegrama lungă” și Doctrina Truman

Pe parcursul celei de-a doua conflagrații mondiale, interesată fiind de capacitatea sovieticilor de a lovi serios în puterea militară japoneză în Extremul Orient și în cea germană din Europa de Est, administrația americană a Președintelui Roosevelt a preferat să trateze Uniunea Sovietică drept un aliat cel puțin la fel de important ca și Marea Britanie. Trioul Roosevelt-Stalin-Churchill a funcționat destul de bine, chiar dacă fiecare îl suspecta pe fiecare. Din aprilie 1945, însă, după moartea lui Roosevelt și instalarea la Casa Albă a lui Harry Truman, atitudinea cooperantă și chiar amicală a americanilor față de sovietici va fi înlocuită de o ostilitate tot mai vizibilă, care va precipita cele două mari puteri în era Războiului Rece. Încă de la atacurile nucleare contra Japoniei, s-a considerat că Truman ar fi avut ca scop secundar intimidarea Uniunii Sovietice, câtă vreme era convins că nu poate ajunge la o înțelegere cu Stalin în multe din punctele ce priveau finalul războiului și gestionarea păcii. Fără a avea un construct ideologic propriu în chestiunea relației cu URSS (multă lume considerându-l inițial un președinte ”modest” în materie de fler diplomatic), dar determinat

să stopeze cu orice preț avansul comunismului, Truman a îmbrățișat integral ideile exprimate în "Telegrama lungă".

Documentul trimis de George Kennan la Washington, în 22 februarie 1946 a reprezentat pentru administrația Truman cea mai importantă analiză a capacității sovieticilor de a pune în operă o politică expansionistă, având drept rezultat diseminarea comunismului pretutindeni în lume. Încă de la prima lui misiune în spațiul sovietic, în 1933 (la începutul relațiilor diplomatice dintre SUA și URSS), Kennan a putut înțelege mecanismele politice ale Kremlinului și a putut să-și dea seama de ce acțiuni teribile / teribiliste este capabil Iosif Visarionovici Stalin. Despre dictatorul sovietic, Kennan afirma că amestecă teoria marxist-leninistă a "înfrângerii finale a capitalismului" cu propria sa viziune exprimată în sintagma "încercuirea capitalistă"; din acest melanj ideologic, rezulta politica externă sovietică centrată pe crearea unei zone-tampon în Europa Est-centrală, pe care să o controleze prin guverne comuniste, precum și pe susținerea insurecțiilor comuniste în orice parte a lumii, dar mai ales în coloniile puterilor occidentale.

Textul de 8000 de cuvinte redactat de diplomatul american (unul neobișnuit de mare pentru o "telegramă") voia să dea explicațiile necesare înțelegerii de către administrația de la Washington a "straniului" refuz sovietic de a susține Fondul Monetar Internațional și

Banca Mondială². Potrivit lui Kennan, puterea sovietică nu trebuia tratată ca un actor internațional ghidat de paradigma raționalistă, ci ca unul caracterizat de o "reacție nevrotică"³ în raport cu Occidentul capitalist, pe care îl considera o lume depășită istoric, plină de contradicții, expusă permanent pericolului de război. Frica sovieticilor (ancorată în trecutul istoric țarist și în practicile politice bolșevice derulate sub semnul conspirației și al suspiciunii generalizate) era aceea că, pentru a evita războiul dintre ei, capitaliștii inteligenți vor căuta să canalizeze tensiunea în războaie contra lumii socialiste. În concepția liderilor de la Kremlin, asemenea amenințare trebuia evitată cu orice preț, pe când stimularea contradicțiilor interne ale capitalismului și a războaielor dintre statele capitaliste era de dorit, chiar dacă implica anumite riscuri de securitate pentru URSS. Desigur, nu toată societatea capitalistă era considerată "bolnavă" și periculoasă pentru idealurile comunismului. Sovieticii recunoșteau unor partide comuniste din Vest calitatea de "factor istoric revoluționar", după cum considerau că existau și alte câteva elemente "democrat-progresiste", care ar fi putut servi intereselor URSS. Logic, în categoria democrat-progresistă ar fi fost de așteptat să fie plasați socialiștii occidentali. Aceștia erau catalogați, însă, ca fiind mult mai răi decât orice element reacționar (chiar mai răi decât fasciștii), întrucât ar fi utilizat instrumentele politice ale

socialismului (marxist) pentru a servi interesele capitalismului. Astfel, cu excepția ”trădătorilor” și ”deviaționiștilor” social-democrați, toate celelalte elemente de stânga din Occident trebuiau susținute, pentru a eroda stabilitatea guvernelor capitaliste și pentru a pregăti mișcările revoluționare, posibile mai ales pe fondul războaielor ”intra-capitaliste”.

Kennan a demonstrat în analiza sa (bazată pe istorie, pe sociologie și psihologie politică) faptul că înțelegerea resorturilor intime ale politicii externe sovietice trimite obligatoriu spre o reacție occidentală de ”îngrădire” (*containment*) a expansiunii militare și ideologice⁴ a colosului de la Răsărit. Politica externă sovietică nu avea la bază o evaluare lucidă și pragmatică a mediului internațional; dimpotrivă, se întemeia pe niște teze exagerate, precum ideea de ”încercuire capitalistă”, de ostilitate a Occidentului față de URSS. În realitate, democrațiile occidentale nu făcuseră niciun gest inamic față de ruși; dar asta nu mai conta! Dacă sovieticii înțelegeau să interpreteze ideologic scena internațională (pentru a-și rezolva probleme de politică internă) și să afirme că au de purtat un război cu capitalismul, guvernului SUA îi revenea datoria de a se dota cu instrumentele necesare unei reacții adecvate. Instrumentele au fost create în baza doctrinei Truman.

Doctrina Truman a reprezentat în primul rând o suită de acțiuni politice și militare de combatere

punctuală a comunismului și abia în plan secund o teorie sau o ideologie, bazată pe ”Telegrama” lui Kennan. Convins de necesitatea unei poziții ferme față de expansionismul lui Stalin, Truman a reacționat pas cu pas, începând din 1947, în sensul îngrădirii lui. Pe plan extern, a acordat sprijin militar Greciei și Turciei, pentru stăvilirea mișcărilor comuniste și separatiste de pe teritoriul acestora; a demarat ajutorarea statelor occidentale (inclusiv a părții vestice a Germaniei) prin Planul Marshall; a pus bazele NATO (aprilie 1949); a susținut regimul sud-coreean în războiul cu Nordul comunist și a preluat treptat de la francezi sarcina războiului din Indochina (Vietnam). Pe plan intern, SUA au adoptat *National Security Act* (26 iulie 1947), în baza căruia s-au creat două instituții esențiale pentru organizarea și susținerea Războiului Rece: National Security Council (NSC) și Central Intelligence Agency (CIA).

Psihoza McCarthistă

Lupta contra comunismului s-a derulat pe plan extern și intern deopotrivă. Americanii – ca națiune-fanion a democrației și ca mari învingători în Războiul Mondial – resimțiseră imediat după atacul japonez de la Pearl Harbor (7 decembrie 1941) un frison al trădării și al subminării din interior, considerând prin urmare că au datoria de a-și securiza suplimentar propria societate, propriile valori. Din cauza

fricii de posibili inamici ascunși în faldurile democrației, autoritățile americane și-au tratat cetățenii de origine japoneză într-un mod care nu avea de-a face nici cu justiția, nici cu democrația: era de ajuns să fii japonez, pentru a fi suspectat de activități subversive, pentru a fi perceput ca ostil și a fi internat într-un lagăr. După înfrângerea nazismului și a imperialismului nipon, teama de "dușmanii ascunși" în rândurile națiunii americane nu a dispărut. Ea a căpătat forma unei suspiciuni generalizate față de toți cei care ar fi putut avea simpatii comuniste, care ar fi propagat idei de stânga sau, mai grav, ar fi spionat în folosul URSS. Personajul cel mai cunoscut care a întreținut în mediile politice așa-numita "Red Scare" a fost Joseph McCarthy, de la numele căruia derivă și termenul de *McCarthyism*.

McCarthyismul definește psihoza politică declanșată în SUA la sfârșitul deceniului al patrulea al secolului XX și manifestată până spre mijlocul celui de-al șaselea, sub forma unei "vânători" instituționalizate de presupuși sau reali comuniști, care ar fi periclitat siguranța națională americană. Senatorul republican de Wisconsin, Joseph McCarthy – personaj fără alte reușite politice decât precipitarea societății americane într-o adevărată "panică roșie" –, prin acțiunile sale inchizitoriale, a făcut ca o mulțime de funcționari guvernamentali, de lucrători din industria divertismentului, din sistemul învățământului

public etc. să fie acuzați că sunt membri sau simpatizanți ai partidului comunist și să suporte umilitoare investigații din partea diverselor comisii sau agenții special create pentru "epurarea" anticomunistă. Mulți dintre cei trecuți prin filtrele anchetelor McCarthyiste și-au pierdut slujbele, și-au văzut ruinate carierele sau au ajuns să ispășească pedepse cu închisoarea. Multe astfel de pedepse au fost date în urma unor procese ale căror verdicte aveau să fie ulterior anulate. Mai târziu, chiar legile care au permis aceste abuzuri aveau să fie declarate neconstituționale (de exemplu, *Legea jurământului de credință* a fost declarată neconstituțională în 1967). Dar răul fusese deja comis, iar consecințele abuzurilor epocii McCarthyiste nu mai puteau fi reparate. În mentalul colectiv și în practicile autorităților americane se cuibărise definitiv sentimentul anticomunist, potențându-se astfel suportul difuz pentru o politică externă îndreptată împotriva URSS și a aliaților săi.

Două decenii de relativă destindere. Actul Final de la Helsinki

Starea de tensiune anticomunistă din sânul societății americane nu se va diminua pe parcursul celor două decenii de politică a "destinderii" (între 1959 și 1979). Deși în relațiile bilaterale rușii și americanii ajunseseră la un echilibru și la o strategie de acțiune prin interpuși, ideea îngrădirii comunismului nu a fost

abandonată. Constatând că sub conducerea lui Brejnev URSS-ul reluase politica expansionistă și cursa înarmărilor (în timp ce blocul capitalist dădea semne de dezangajare), administrația americană s-a simțit datoră să înăsprească reacțiile. Astfel s-a conturat doctrina Reagan.

Pentru a înțelege sensul acestei doctrine, definite ca luptă contra "imperului răului", trebuie să urmărim jocul internațional al celor două superputeri de la sfârșitul anilor '50, până la mijlocul anilor '80: un joc de putere în care au contat, pe de o parte, elemente de ordin geo-strategic, iar pe de altă parte, elemente din sfera ideologiei, a principiilor și valorilor politice.

Din perspectivă geo-strategică, Războiul Rece s-a derulat ca un joc de șah, în care fiecare mutare a adversarului trebuia privită din perspectiva unei finalități ascunse sau măcar a unei intenții operative care nu vrea să se dezvăluie. Sovieticii, marcați de ideile staliniste privind "încercuirea capitalistă" și victoria finală a revoluției proletare, au dus o politică de expansiune pas cu pas, creându-și nu numai un "lagăr" propriu de state cu regimuri comuniste (în Europa Est-centrală mai ales), ci și un grup de "suporteri" pe diverse continente (predilect în lumea arabă, dar și în Asia, Africa Centrală și America Latină). Oriunde se derula un conflict (ca în cazul războaielor dintre Israel și vecinii săi arabi), URSS acorda sprijin celor care arătau afinități comuniste sau, după caz, celor care

deranjau pur și simplu interesele americane. Dacă în urma conflictelor între state sau a revoluțiilor / loviturilor de stat din interiorul acestora se ajungea la instalarea unui nou guvern pro-sovietic, se considera că s-a mai făcut un pas, *ireversibil*, pe calea către victoria mondială a comunismului. Din perspectivă americană, această politică a extinderii permanente a influenței sovietice reprezenta un atentat la siguranța SUA și a aliaților occidentali, astfel încât era de datoria factorilor politici să adopte măsurile necesare diminuării riscurilor.

Sub administrațiile președinților Richard Nixon (1969-1974), Gerald Ford (1974-1977) și Jimmy Carter (1977-1981), SUA au oscilat între politica de înarmare (pentru a fi cu un pas înaintea sovieticilor în plan strategic și tehnologic) și politica de limitare reciprocă a capacităților nucleare. Sub presiunea opiniei publice care contestase îndelung implicarea americană în Vietnam și în alte puncte fierbinți ale planetei, dar și sub cenzura Congresului care redusese an de an cheltuielile militare, administrațiile americane au fost nevoite să joace mai mult cartea tratatelor pentru limitarea armamentelor strategice și pe aceea a unei dezangajări vizibile (adică a retragerii de pe diverse teatre de operațiuni). În schimb, avea să se dezvolte și să se exploateze, în cadrul politicilor americane față de URSS, dimensiunea ideologică a conflictului. Această dimensiune a avut la bază tradiția wilsoniană a

politicii externe americane – o politică idealistă, centrată pe valoarea democrației și păcii universale, a autodeterminării popoarelor și a respectării drepturilor fundamentale ale omului. Mulți analiști ai relațiilor internaționale consideră că insistența cu care americanii au promovat ideologia drepturilor omului, începând din anii '70, a contribuit la căderea comunismului într-o măsură mai mare chiar decât a contribuit la acest fenomen dura cursă a înarmărilor (căreia economia sovietică nu i-a mai putut face față). Se poate afirma că, fiind nevoiți să accepte ideologia drepturilor omului, sovieticii s-au expus riscurilor pe care le incumbă libertatea, printre acestea unul extrem de grav fiind revirimentul naționalismelor în republicile unionale.

Oportunitatea pentru deplasarea centrului de greutate în relațiile Est-Vest de pe componenta militară și strategică pe componenta ideologică a constituit-o Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa (un lung proces de negociere, derulat între 1973 și 1975 și finalizat cu semnarea Actului Final de la Helsinki). La acea vreme, 35 de state din Europa și America de Nord au ajuns la un acord de securitate cu trei dimensiuni sau "coșuri" ("basket"): primul "coș" a vizat recunoașterea reciprocă a frontierelor (fapt de care sovieticii erau interesați în cel mai înalt grad); al doilea se referea la cooperarea economică; al treilea privea respectarea drepturilor omului.

Semnarea Actului Final de la Helsinki de către statele mici și mijlocii era un lucru ușor de înțeles, din perspectiva intereselor lor de securitate (depedente fie de SUA și NATO, fie de URSS și Tratatul de la Varșovia); dar ce interese îi conduceau oare pe sovietici și pe americani să participe la un asemenea mecanism simbolic de menținere a păcii, la o structură lipsită de instrumente practice de intervenție? Potrivit opiniei lui Henry Kissinger, "acest uriaș proces diplomatic s-a născut din sentimentul de insecuritate adânc înrădăcinat al Moscovei și din setea ei nestinsă pentru legitimitate. Chiar dacă era în curs de a clădi o enormă structură militară și deținea controlul asupra unui mare număr de state, Kremlinul acționa ca și cum avea permanentă nevoie de asigurări. În pofida uriașului său arsenal nuclear aflat în plină dezvoltare, Uniunea Sovietică cerea tocmai țărilor pe care le amenințase timp de decenii și pe care le condamnase la lada de gunoi a istoriei o formulă prin care să-și poată consacra achizițiile"⁵. Cu toate că se aflau deja în vigoare mai multe tratate bilaterale între țările occidentale și cele răsăritene, CSCE avea meritul de a consacra un cadru general de recunoaștere mutuală a frontierelor, așa cum arătau ele în urma celui de-al Doilea Război Mondial (chiar dacă puține state erau mulțumite cu adevărat de configurația granițelor); în plus, CSCE proclama faptul că modificarea respectivelor frontiere nu se

putea face prin folosirea forței, ci numai prin tratative.

Dacă mobilul sovieticilor privind succesul CSCE rezida în legitimarea achizițiilor lor teritoriale și a ordinii bipolare (aceasta însemnând, implicit, și recunoașterea legitimității ideologiei comuniste), pentru americani motivația semnării Actului Final trebuie căutată în oportunitatea obținerii unei victorii politice și morale în raport cu sovieticii. Henry Kissinger (secretar de stat în timpul lui Nixon și al lui Ford) exprima în felul următor motivele administrației Ford: "Statele Unite urmăresc procesul de relaxare a tensiunilor de pe o poziție de siguranță de sine și forță. Nu noi ne-am aflat în defensivă la Helsinki; nu noi am fost somați de toate delegațiile să trăim potrivit principiilor care se semnav. La Helsinki, pentru prima dată în perioada postbelică, drepturile și libertățile fundamentale ale omului au devenit subiecte recunoscute ale dialogului și negocierilor Est-Vest. Conferința a promovat standardele *noastre* de conduită umană, care au fost – și încă mai sunt – o rază de speranță pentru milioane de oameni"⁶. În mod concret, "raza de speranță" însemna posibilitatea est-europenilor de a emigra fără opreliști absurde, un tratament mai puțin dur față de disidenți și o justiție mai transparentă, o posibilitate mai mare de informare și de comunicare cu lumea.

Proclamarea formală a principiilor care consacrau universal (mai exact, în aproape toată emisfera

nordică) *viziunea occidentală* asupra drepturilor omului a fost o clară victorie politică a diplomaților americani și a aliaților SUA, chiar dacă toți semnatarii Acordului – fie ei vestici sau răsăriteni – s-au împăunat cu "victoria". Asumarea de către statele socialiste a "alinierii" la exigențele occidentale în materie de drepturi ale omului demonstra că în lagărul socialist existaseră, până atunci, mari probleme în această privință, chiar dacă autoritățile nu recunoșteau acest lucru: absența libertății de opinie și a cuvântului, absența unei reale libertăți religioase, discriminări politice, tratamente inumane din partea organelor de represiune, lipsa garanțiilor privind un proces corect, limitarea dreptului la carieră și la liberă circulație, privațiuni economice etc. Dar această victorie simbolică nu ar fi avut efectele scontate dacă ar fi rămas la stadiul de acord internațional. Ea trebuia urmată de acțiuni pragmatice (sub forma "trocurilor" diplomatice și economice), precum cele care au condus la deschiderea emigrației evreiești din lumea comunistă spre Israel, a emigrației germane (inclusiv din România) spre RFG etc. Aceste lucruri au început să se întâmple încă de la începutul anilor '70, accelerându-se pe parcursul următoarelor două decenii. Exploatarea supremă a succesului CSCE avea să se realizeze, însă, în cadrele doctrinei Reagan.

Doctrina Reagan: lupta contra "imperiului răului"

Instalarea în fruntea administrației americane a fostului actor Ronald Reagan a determinat o schimbare radicală de stil în politica externă. Predecesorii săi, timorați de "efectul Vietnam" și presați de o opinie publică amețită de sloganuri pacifiste, s-au străduit să demonstreze întregii lumi (dar mai ales propriilor lor votanți) că fac eforturi uriașe în sensul păcii și destinderii, că acceptă dezarmarea și coexistența pașnică. În baza acestor eforturi, sperau să obțină, cu timpul, susținerea difuză a populației și să o pregătească pentru o eventuală confruntare cu o Uniune Sovietică plină de sine, implicată pe față în susținerea "victoriei finale a comunismului" (invadarea Afganistanului, în 1979, nu mai lăsase nicio îndoială cu privire la "consecvența" urmăririi acestui ideal). În timp ce doctrina Brejnev propovăduia intervenția în favoarea forțelor de stânga, oriunde ar fi fost necesar pentru scopul ideologic asumat, administrațiile americane păreau să fie mereu în defensivă. Reagan – aflat în fruntea SUA timp de două mandate, între 20 ianuarie 1981 și 20 ianuarie 1989 – a refuzat să continue linia politicii externe bazate pe pacifism și dezangajare, relansând Războiul Rece și cursa înarmărilor, dar procedând totodată la cel mai susținut dialog direct cu liderii sovietici.

Pe 29 ianuarie 1981, în prima sa conferință de presă ca "locatar" al

Casei Albe, Reagan nu s-a sfiit să califice Uniunea Sovietică drept "un imperiu nelegiuit", care este capabil de crimă, minciună și înșelătorie pentru a-și atinge scopurile. Doi ani mai târziu, consacră sintagma de "imperiu al răului" (tot cu referire la URSS), pentru ca în paralel să afirme că SUA reprezintă etalonul libertății în lume⁷. Expresiile folosite de președinte pentru a-și creiona adversarul din Războiul Rece contrastau izbitor cu uzanțele limbajului diplomatic din epoca destinderii; ele pot fi înțelese doar din perspectiva recalibrării raporturilor dintre administrația americană și propriul popor: un președinte care a scăzut drastic impozitele (crescând astfel bunăstarea generală) și care a relansat sentimentul excepționalismului american nu a putut să se mențină în spațiul discursiv al amabilităților diplomatice. El a fost practic obligat (de natura obiectivelor propuse) să reanime idealismul american și să-l redefinească în consens cu doctrina anticomunismului, folosind pentru aceasta un limbaj dur, colorat și maniheist (taxat de unii critici ca fiind primitiv și apocaliptic). Indiferent de percepțiile "analizatorilor de salon", acest limbaj era în mod clar cel mai adecvat, din perspectiva identității ideologice a blocului occidental (european), unde prin tradiție stânga moderată și dreapta moderată "îndulciseră" raportarea la comunism.

Dincolo de etichetele utilizate mai ales pentru stimularea patriotismului american și pentru revigo-

rarea spiritului anticomunist în lumea capitalistă, Reagan avea și o percepție ideologică destul de rafinată asupra substanței comunismului sovietic. Astfel, într-un discurs ținut la Londra în 1982, reușea să ironizeze filosofia marxistă a istoriei și să o răstoarne pentru a descrie criza cu care se confrunta URSS: "Karl Marx a avut dreptate. Suntem astăzi martorii unei extraordinare crize revoluționare, o criză în care cerințele de ordin economic vin în conflict direct cu acelea ale ordinii politice. Dar criza se întâmplă nu în Occidentul liber, nemarxist, ci în casa marxism-leninismului, Uniunea Sovietică... Supercentralizat, cu puține sau total lipsit de stimulente, sistemul sovietic își irosește an după an cele mai bune resurse pentru a crea instrumente de distrugere. Reducerea constantă a creșterii economice combinată cu creșterea producției militare pune la grea încercare poporul sovietic. Ceea ce vedem aici este o structură politică ce nu mai corespunde bazei sale economice, o societate în care forțele de producție sunt frânate de cele politice"⁸. Trebuie să recunoaștem calitatea filosofică a dialecticii utilizate de Ronald Reagan; nu multor oameni le-ar fi trecut prin minte să folosească scheme explicative marxiste pentru a combate tocmai logica istoricistă a succesiunii modurilor de producție.

Dacă URSS era într-o situație economică delicată, atunci SUA trebuiau să-i facă existența și mai

dificilă, forțând-o să cheltuie suplimentar pentru înarmare și să demonstreze, în felul acesta, că ignoră aspirațiile cele mai legitime ale cetățenilor: pacea și prosperitatea. Lansarea de către Reagan a *Strategic Defense Initiative* ("Războiul Stelelor"), în 1983, i-a pus pe sovietici în fața celei mai cumplite dileme: să continue înarmarea cu mijloacele atomice tradiționale (și costurile aferente), câtă vreme acestea ar pute deveni inutile, sau să accepte inferioritatea strategică?

"Războiul Stelelor" (față de care propaganda lagărului comunist a reacționat printr-o largă mobilizare a maselor) a reprezentat nu numai un nou impuls pentru cursa înarmărilor, ci și o încercare de "depășire" a erei atomice: faptul că orice rachetă cu focos nuclear ar fi putut fi distrusă imediat ce o lansa inamicul (chiar pe teritoriul acestuia) atrăgea logic reținerea sa în a-și folosi arsenalul strategic. Paradoxal, SDI a fost în același timp expresia "revenirii" Americii în lupta cu dușamul său ideologic și expresia pacifismului post-nuclear. Din acest ultim punct de vedere, chiar dacă nu existau garanții că sistemul va funcționa eficient sau că va putea deveni operațional într-un termen rezonabil, SDI a reaprins o veche dispută despre "moralitatea" producerii și folosirii armei atomice. Mulți savanți occidentali au susținut ideea lui Reagan nu atât din perspectiva "provocării științifice" (pe care o presupunea o nouă tehnologie anti-rachetă), cât din aceea a

eliminării spectrului "iernii nucleare". De la Oppenheimer încoace, se tot discutate (în cercuri savante și politice dintre cele mai selecte) despre nevoia de a scăpa de amenințarea nucleară, dar nu se ajunsese la o soluție. Acum, se părea că lumea va intra de bună voie în era post-nucleară.

Poziționarea ideologică a lui Reagan în raport cu URSS și comunismul în general nu se baza doar pe analize economice și pe o subtilă manipulare a dialecticii. Ea avea, se pare, o importantă componentă idealistă, chiar utopică, rezumată în ideea că dialogul la vârf dintre americani și liderii de la Kremlin ar putea conduce la o "convertire democratică" a celor din urmă. Există mărturii cum că Reagan își visa o lungă plimbare prin SUA, împreună cu Gorbaciov, pentru a-i arăta acestuia cum trăiau americanii de rând și pentru a-l convinge, astfel, să schimbe regimul politic și economic al URSS. Deși o astfel de plimbare "inițiativă" nu a avut loc, trebuie remarcat numărul considerabil de întâlniri între liderii celor două superputeri (Geneva, 1985; Reykjavik, 1986; Washington, 1987) și rezultatele notabile obținute pe calea atenuării asperităților dintre ele.

Spre sfârșitul deceniului nouă al secolului XX, americanii și sovieticii trecuseră deja prin suficiente faze de relaxare a conflictului ideologic, prin destule tratative privind reducerea armelor de distrugere în masă și prin reconsiderări interne ale pozițiilor lor internaționale

pentru a-și putea imagina nu doar coexistența pașnică, ci chiar interdependența celor două sisteme (în logica politică a "casei comune europene"). Dialogul Reagan-Gorbaciov (continuat de dialogul Bush-Gorbaciov) devenise un punct central de interes pentru întreaga omenire, care spera că, prin bunele relații "la vârf", se va avansa pe calea depășirii erei nucleare, se vor disemina durabil la nivel mondial valorile democratice și se va permanentiza cooperarea reciproc avantajoasă Est-Vest. Dar lucrurile nu aveau să se deruleze prea ușor, căci în spate se afla o întregă istorie a ostilității.

De la teoria "încercuirii capitaliste", la Doctrina Brejnev

Începuturile existenței statului sovietic fuseseră marcate nu numai de reacția puternică de respingere din partea burgheziei și aristocrației ruse (materializată în rezistența armată a "albilor"), de atitudinea șovăielnică a proletariatului și a țărănimii față de noua stăpânire, ci și de frica atacurilor din partea lumii capitaliste ("imperialiste"). Statele occidentale reprezentau pentru liderii sovietici din anii '20-'30 o serioasă amenințare, câtă vreme interesele capitalismului monopolist nu puteau fi susținute și apărate decât printr-o politică expansionistă. Așa se conturase la Kremlin convingerea că tânărul stat sovietic va avea de înfruntat curând agresiunea capitalistă (lucru verosimil, dacă ne

gândim la reacțiile dure de reprimare cu care s-au confruntat comuniștii care au încercat insurecții în Ungaria, Germania, Estonia sau Bulgaria). Față de posibila agresiune, un doctrinar ca Lev Troțki recomanda "revoluția permanentă", adică exportul de revoluție din aproape în aproape, până când întreaga lume – dominată deocamdată de capitalism – va ajunge să adopte modelul societății socialiste. În contradicție cu Troțki, Stalin va considera că, până la exportul de revoluție, Rusia sovietică trebuie să aștepte să se consolideze ea însăși; astfel, socialismul se va dezvolta pentru început într-o singură țară. Abia după ce societatea și statul sovietic se vor fi dezvoltat îndeajuns, timp în care și contradicțiile interne ale capitalismului mondial se vor fi adâncit, se vor putea pune în operă idealurile revoluției mondiale.

Doctrina stalinistă privind expansiunea comunismului, după consolidarea lui în URSS, s-a dezvoltat odată cu extinderea efectivă a influenței sovietice în Europa Est-centrală și pe alte continente, în procesul complex de reorganizare a lumii postbelice. În acest proces, s-a păstrat aparența suveranității statelor care au devenit vrând-nevrând sateliți sovietici, lăsându-se să se înțeleagă că trecerea unor națiuni la comunism este rezultatul luptei clasei muncitoare contra exploatării capitaliste. De asemenea, se afirma că integrarea economică (împusă de sovietici prin organizația numită

CAER – 1949) și cea militară (prin Tratatul de la Varșovia – 1955) reprezintă acte de voință suverană ale statelor lagărului socialist, ca răspuns la schemele integraționiste ale occidentalilor (în ordine istorică, Planul Marshall – 1948, NATO – 1949 și Comunitatea Economică Europeană – 1956). Sovieticii nu s-au străduit să mascheze sau să nege sprijinul lor pentru mișcările pro-comuniste, dar au insistat asupra faptului că sprijinul sau "îndemnurile" la integrare nu reprezintă o imixtiune în afacerile interne ale altor state, ci doar o formă de susținere a principiului wilsonian al autodeterminării popoarelor. Nici măcar atunci când au reprimat revolta de la Budapesta, în 1956, nu au admis ideea că au intervenit brutal în viața politică a unui stat independent.

Grija pentru aparențele democratice și pentru respectarea normelor dreptului internațional avea să se dilueze, sub regimul lui Leonid Brejnev, după ce lagărul socialist a trăit experiența "Primăverii de la Praga". Sintagma aceasta se referă la măsurile luate de conducerea comunistă din Cehoslovacia (în frunte cu Alexander Dubček), în primele luni ale lui 1968, în vederea liberalizării vieții publice și a economiei, sub semnul ideii de "socialism cu față umană"⁹. Reacția tovarășilor sovietici nu a fost deloc favorabilă, cerând revenirea la socialismul "ortodox". Pe 21 august, Moscova nu a mai răbdut explicațiile lui Dubček cum că reformele

declanșate sunt o problemă internă a statului și a comuniștilor cehoslovaci. Trupele sovietice, secondate de cele ale țărilor membre ale Tratatului de la Varșovia (cu excepția României), au ocupat Cehoslovacia; conducerea deviaționistă de la Praga a fost arestată și dusă la Moscova, pentru a primi "tratamentele normalizării". Cehoslovacia a revenit la "calea dreaptă" a socialismului sovietic, fiind "scăpată" de pericolul liberalizării și al occidentalizării. Dar această experiență i-a marcat pe liderii moscoviți, care și-au regândit strategia de acțiune în raport cu sateliții, astfel încât pe viitor să nu mai aibă surprize neplăcute. La nivel teoretico-ideologic, această strategie s-a numit *Doctrina Brejnev*.

Conținutul de bază al Doctrinei Brejnev a fost stabilit la reuniunea Tratatului de la Varșovia din 3 august 1968, cu acel prilej spunându-se ferm că: "Fiecare partid comunist este liber să aplice principiile marxism-leninismului și ale socialismului în țara sa, dar nu e liber să se îndepărteze de la aceste principii, dacă înțelege să rămână un partid comunist (...). Slăbirea unei verigi oarecare a sistemului socialist mondial afectează în mod direct toate țările socialiste; și față de aceasta nu putem rămâne indiferenți"¹⁰. Ideea aceasta a fost apoi reluată de către S. Kovalev, în oficiosul sovietic *Pravda*, pe 26 septembrie 1968 (în articolul intitulat „Suveranitatea și obligațiile internaționale ale țărilor socialiste”),

ca o justificare *post factum* a intervenției din Cehoslovacia. Un an mai târziu, pe 13 noiembrie 1969, Leonid Brejnev însuși va afirma, în discursul ținut la Congresul al V-lea al Partidului Muncitoresc Unit Polonez: "Când forțele care sunt ostile socialismului încearcă să direcționeze dezvoltarea unei țări socialiste către capitalism, aceasta nu devine numai o problemă a țării în discuție, ci și o problemă și o preocupare comune tuturor țărilor socialiste". Doctrina Brejnev nu făcea decât să afirme oficial și să consacre juridic o stare de fapt existentă în lagărul comunist încă din momentul reprimării insurecției de la Budapesta: statele satelit nu-și pot permite luxul alunecării spre formule politice sau economice care ar contrazice linia trasată de Moscova; ele nu pot să experimenteze formule liberale în interior, să aibă inițiative în relațiile internaționale etc.

Epilog: "Doctrina Sinatra"

Vreme de două decenii, doctrina Brejnev a stat la baza relațiilor dintre statele socialiste, dar și dintre cele două blocuri politico-militare, făcând ca lumea occidentală să privească cu circumspecție declarațiile Moscovei privind destinderea și dezarmarea. Abia spre finalul mandatului lui Gorbaciov, când întregul spațiu răsăritean intrase într-o febră a schimbării gerontocrațiilor comuniste, s-a produs retragerea din Afganistan și s-a trecut,

simbolic, la ceea ce diplomații ruși au numit în glumă ”doctrina Sinatra”.

După ce ministrul de externe Eduard Șevardnadze afirmase public că URSS consideră că e dreptul fiecărei țări (inclusiv al celor din Tratatul de la Varșovia) să-și determine liber calea de dezvoltare, un alt diplomat sovietic, Ghennadi Gherasimov, spunea într-o emisiune la un post american de televiziune, pe 25 octombrie 1989, că această atitudine poate fi definită drept ”doctrina Sinatra”, cu referire la titlul unei melodii a artistului

american: *I Did It My Way*. Pentru Frank Sinatra, calea proprie avea sensul nostalgic al unui sfârșit de drum: ”And now, the end is here / And so I face the final curtain / My friend, I'll say it clear / I'll state my case, of which I'm certain / I've lived a life that's full / I traveled each and every highway / And more, much more than this, I did it my way”. Pentru Gherasimov, alegerea propriei căi de către statele lagărului sovietic însemna, în ultimă instanță, chiar abandonarea regimului comunist!

Note

- ¹ Hans Morgenthau, *Politica între națiuni. Lupta pentru putere și lupta pentru pace*, traducere de Oana Andreea Bosoi, Alina Andreea Dragolea și Mihai Vladimir Zodian, Editura Polirom, Iași, 2007, p. 129.
- ² Încă înainte de încheierea războiului, 44 de națiuni aliate s-au reunit în Statele Unite, în iulie 1944, pentru a crea un sistem de gestionare a fluxurilor financiare internaționale, bazat pe o valută convertibilă în aur (dolarul american). Acordul de la Bretton Woods a stat la baza creării Băncii Mondiale și a Fondului Monetar Internațional. Sovieticii au refuzat să participe la acest acord, punând ulterior la cale crearea unui sistem economic alternativ, bazat pe rublă.
- ³ Am selectat din textul telegramei lui Kennan un pasaj amplu, considerând că redarea lui servește unei înțelegeri nuanțate a ideilor americane despre amenințarea pe care o

reprezenta regimul sovietic după 1945: ”La baza nevrotice concepții despre lume a Kremlinului stă sentimentul rusesc, tradițional și instincțiv, de insecuritate. La origini, aceasta era insecuritatea unui popor pașnic de agricultori care încerca să trăiască într-o vastă câmpie expusă, aflată în vecinătatea unor popoare nomade feroce. Odată ce Rusia a intrat în contact cu Occidentul mai avansat din punct de vedere economic, acestei insecurități i s-a adăugat frica față de societățile mai competente, mai puternice și mai bine organizate. Dar acest tip de insecuritate i-a afectat mai degrabă pe conducătorii ruși decât pe oameni, căci liderii ruși au simțit că puterea lor e relativ arhaică în formă, fragilă și artificială în baza sa psihologică și că nu poate face față comparației sau contactului cu sistemele politice din țările occidentale. Din acest motiv, ei s-au temut întotdeauna de

penetrările străine, s-au temut de contactul direct dintre lumea occidentală și cea proprie, s-au temut de ceea ce s-ar întâmpla dacă rușii ar afla adevărul despre lumea din exterior sau dacă străinii ar afla adevărul despre lumea din interior. Și au învățat să caute securitatea doar în lupta răbdătoare, dar fatală, pentru distrugerea totală a puterilor rivale, cu care nu au făcut niciodată vreun compromis. Nu e o coincidență faptul că marxismul, care a mocnit ineficient timp de jumătate de secol în Europa Occidentală, a prins și a înflorit pentru prima dată în Rusia. Doar în această lume care nu a cunoscut niciodată un vecin prietenos sau un echilibru tolerabil al puterilor separate, fie pe plan intern sau internațional, putea prospera o doctrină care vede conflictele economice ale societății ca fiind imposibil de soluționat pe cale pașnică. După instaurarea regimului bolșevic, dogma marxistă, devenită chiar și mai agresivă și intolerantă grație interpretării lui Lenin, a devenit vehicolul perfect pentru un simț al insecurității de care Bolșevicii, încă și mai mult decât foștii lideri ruși, erau afectați. În această dogmă, cu scopurile sale de bază altruiste, ei au găsit justificarea pentru frica lor instinctivă față de lumea exterioară, pentru dictatura fără de care nu știau să conducă, pentru cruzimile pe care nu îndrăzneau să nu le producă, pentru sacrificiile pe care se simțeau obligați să le ceară. În numele marxismului, al metodelor și tacticilor lui, ei au sacrificat toate valorile etice. Astăzi, ei nu se pot despărți de el” (apud: Andreea Lupșor, *Nebuna viziune asupra lumii a Kremlinului*,

http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/nebuna-viziune-lumii-kremlinului).

- 4 Într-un interviu acordat postului de televiziune CNN în 1996, Kennan spunea că lumea politico-diplomatică a tratat analizele sale din ”Telegrama lungă” ca pe o instigare la înarmare și la pregătirea de război contra URSS. În fapt, el ar fi dorit să arate că politica externă dusă de Kremlin este machetată ideologic și că ar fi fost nimerit să i se răspundă inclusiv (sau mai ales) prin instrumente ideologice, acolo unde acestea se dovedeau utile. Dacă dimensiunea ideologică a înțelegerii și a relaționării cu lumea comunistă ar fi fost valorizată corespunzător de către politicieni, nu s-ar fi ajuns, poate, la Războiul Rece.
- 5 Henry Kissinger, *Diplomația*, traducere de Mircea Ștefancu și Radu Paraschivescu, ediția a II-a, Editura BIC ALL, București, 2007, p. 660.
- 6 *Ibidem*, p. 662.
- 7 Cf. Ronald Reagan, *Public Papers of the Presidents of the United States, Ronald Reagan*, vol. 1983, pt. 1, Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1982-1990, p. 270, apud: Henry Kissinger, *op. cit.*, p. 668.
- 8 Ronald Reagan, *Public Papers of the Presidents of the United States, Ronald Reagan*, vol. 1982, apud: Henry Kissinger, *op. cit.*, p. 669.
- 9 Conceptul de *socialism cu față umană* a ajuns să acopere, în istoria recentă, nu doar reformele eșuate din Cehoslovacia anulul 1968, ci ansamblul schimbărilor survenite în interiorul lagărului socialist, în sensul democratizării politice, dar mai ales al creșterii bunăstării oamenilor de rând. Primele două decenii de după sfârșitul războiului fuseseră

deosebit de grele – economic și politic deopotrivă – atât pentru democrațiile occidentale, cât și pentru URSS și noile regimuri satelit din estul Europei. Toate statele avuseseră dificila sarcină a reconstrucției economiei și a refacerii încrederii între națiuni și conducătorii lor politici. În Est, sarcina a fost cu mult mai dificilă decât în Vest, din patru motive majore: nivelul interbelic de dezvoltare al statelor Europei Est-centrale fusese mai scăzut decât al celor occidentale; sub presiune sovietică, răsăritenii nu au acceptat ajutorul economic american oferit prin Planul Marshall; noile autorități comuniste (impuse, în majoritatea cazurilor, de puterea ocupantă / eliberatoare sovietică) nu aveau nici capacitatea administrativă cerută de dificultățile epocii, nici legitimitatea și suportul popular (cu excepția notabilă a Iugoslaviei și parțial a Cehoslovaciei); în fine, fără a se bucura de încrederea maselor, guvernării comuniști au declanșat revoluția proprietății (care în primă fază a blocat toate mecanismele economice) și au trimis în închisori elitele intelectuale și economice, care ar fi putut contribui substanțial

la reconstrucție. Practic, în Răsărit, după războiul propriu-zis, a urmat un război al autorităților comuniste cu propriile națiuni și cu propriile sisteme economice, din cauza căruia penuria s-a menținut multă vreme, iar teroarea politică a devenit un ingredient amar al vieții cotidiene. La mijlocul anilor '60, Răsăritul sovietizat a ajuns, totuși, la un relativ echilibru, care îi permitea să scadă presiunile asupra societății, să nu mai caute pretutindeni "dușmani de clasă" și să se ocupe nu atât de dezvoltare economică de dragul dezvoltării (sau al competiției cu lumea capitalistă), cât de dezvoltare pentru bunăstare. Socialismul cu față umană a apărut, astfel, ca o etapă în dezvoltarea regimurilor de tip sovietic, materializându-se în câteva formule precum: socialismul autogestionar iugoslav (început încă din anii '50), Primăvara de la Praga, "socialismul gulașului" din Ungaria (începând din anii '60) și perestroika sovietică începută în 1985.

¹⁰ *Apud: Tony Judt, *Après-guerre: une histoire de l'Europe depuis 1945*, Éditions Hachette Grand pluriel, Paris, 2005, p. 526.*

Bibliografie

- Morgenthau, Hans, *Politica între națiuni. Lupta pentru putere și lupta pentru pace*, traducere de Oana Andreea Bosoi, Alina Andreea Dragolea și Mihai Vladimir Zodian, Editura Polirom, Iași, 2007.
- Kissinger, Henry, *Diplomația*, traducere de Mircea Ștefancu și Radu Parascivescu, ediția a II-a, Editura BIC ALL, București, 2007.

Judt, Tony, *Après-guerre: une histoire de l'Europe depuis 1945*, Éditions Hachette Grand pluriel, Paris, 2005.

Resurse electronice

Lupșor, Andreea, *Nebuna viziune asupra lumii a Kremlinului*, Historia.ro http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/nebuna-viziune-lumii-kremlinului (accesat pe 7 ianuarie 2015)